

Review

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne İktisadi Zihniyetin Oluşum ve Dönüşümü Formation and Transformation of Economic Mentality, From Ottoman State to Turkish Republic

Mustafa Öztürk^a

Zihniyet Din ve İktisat, Osmanlı'dan Günümüze Türk
Toplumunun İktisadi Zihniyet Dönüşümü ve Tipolojik Analizi
Hasan Hüseyin Aygül
Acılım Kitap, İstanbul, 2014, Birinci Basım, 389 sayfa

Hasan Hüseyin Aygül tarafından yapılmış doktora (Aygül, 2012) çalışmasının kitaplaştırılmış hâli olan “Zihniyet, Din ve İktisat: Osmanlı'dan Günümüze Türk Toplumunun İktisadi Zihniyet Dönüşümü ve Tipolojik Analizi” adlı eser, “Türk” toplumunun iktisadi zihniyet dünyasına eğilen Sabri F. Ülgener’le (1951; 1981) benzer soruları sormakta, ampirik bulgular ekseninde günümüz Türk insanının iktisadi bakışında ve yaşayışında din ve ahlak faktörlerinin ne derece rol aldığının tespitini hedeflemektedir. Kitabın temel meselesi, genelde Türk toplumunun, özelde ise Osmanlı Devleti’nin Batı karşısında iktisadi olarak “geri kalmasına” sebep olan zihniyetin ve bu zihniyete etki eden toplumsal, kültürel, felsefi ve dinî unsurların tespit edilmesidir (s. 18). Yazar özellikle din unsurunun, yani İslam dininin, reel dünyada karşımıza çıkan iktisadi eylemlerin arkasındaki zihniyete nasıl etki ettiği sorusunu hem Osmanlı Devleti hem

a Arş. Gör. Mustafa Öztürk, Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kayalı Kampüsü B Blok, Kofçaz 39100 Kırklareli
Çalışma alanları: Osmanlı ekonomik ve sosyal tarihi; Klasik dönem Osmanlı iktisat düşüncesi; İslam siyaset düşüncesi
Elektronik posta: mustafa.ozturk@kirkklareli.edu.tr

de Türkiye Cumhuriyeti için sormaktadır. Aygül'ün bu soruyla bağlantılı olarak cevabını aradığı bir diğer soru ise Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında iktisadi olarak "geri kalmasına" sebep olan faktörün ne olduğudur. Buna göre İslam dini acaba, bazı düşünürlerin ortaya koyduğu gibi, iktisadi geri kalmışlığımıza etki eden bir unsur mudur, yoksa bu durumun sebeplerini bulmak için başka noktalara mı bakmamız gerekmektedir? Aygül'e göre geri kalmamızın sebebi İslam dini değil, gerek devletin gerekse de tasavvufun, din kisvesi altında uyguladığı ve topluma kabul ettirdiği unsurlardır.

Günümüz toplumunun zihniyet tipolojisini ampirik bulgular doğrultusunda ortaya koymaya çalışan ve bu yönüyle öncü sayılabilecek özelliğe sahip olan eser, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüme yazar, "zihniyet", "iktisadi zihniyet" ve "iktisadi ahlak" kavramlarını açıklamıştır. Ayrıca, Weber ve Sombart'ın¹ tezleri üzerinden, feodal dönemden sanayi dönemine kadar Batı toplumunun geçirdiği evrelere temas edilerek kapitalist zihniyeti oluşturan kültürel, toplumsal, dinî ve felsefi unsurlar açıklanmaya çalışılmıştır. Ağırlıklı olarak Osmanlı tecrübesinin işlendiği ikinci bölümde, günümüz toplumunun ahlak ve zihniyet anlayışının gerisinde yatan unsurlar ve bu unsurların beslendiği kaynaklar tespit edilmeye çalışılmaktadır. Yine bu bölümde "köhne", "tutucu" ve "basiretsiz" olarak belirtilen Osmanlı iktisadi zihniyetinin kültürel unsurları incelenirken atasözlerine ve deyimlere, dinî unsurlar kısmında ise Kur'an-ı Kerim ayetlerine müracaat edilmiştir. Bu bölümde toplumsal ve tasavvufi unsurlara da değinilip günümüz Türkiye'sindeki sermaye birikiminin tarihçesi, ekonominin serüveni ve piyasa aktörleri işlenmiştir. Kitabın özgün kısmını oluşturan üçüncü bölüm ise, Batı Akdeniz Bölgesi'nde çalışma hayatına katılan 1000'in üzerinde denekle yapılmış alan çalışmasının sonuçlarına ayrılmıştır. Toplumun iktisadi tavır alışında din faktörünün ne kadar etkili olduğu sorusunu cevaplamak için deneklere, içerisinde "mal ve servet geçicidir, önemli olan ahirettir" gibi ifadelerin olduğu yaklaşık 60 görüş sunulmuş ve bu görüşlere katılım düzeyleri tespit edilmiştir. Verilen cevaplar üzerinden istatistiki analizlerle Türk toplumunun iktisadi zihniyet ve ahlak kodlarına ulaşılmaya çalışılmıştır.

1 Aygül'ün birinci bölümde bu iki müelliften kullandığı kaynaklar temel olarak şunlardır: Sombart (2005; 2008) ve Weber (1999).

Eser, üçüncü bölümde ele aldığı yaklaşım itibarıyla dikkate değer özellikler arz etmektedir. Osmanlı gibi bir devletin mirasçısı olan ülkenin ve bu ülke insanının iktisadi zihniyet kodlarının arkasındaki saiklerin belirlenmesi, sonraki çalışmalar için ufuk açıcı mahiyette olacaktır. Deneklere yöneltilen görüşler, kapitalist dünya görüşünün şekillendirdiği zihniyeti yansıttığı gibi, dini merkeze alan ve bu anlamda görece daha az rasyonel sayılabilecek insanların da bakış açısını yansıtacak mahiyettedir.

Osmanlı dönemi Türk toplumunun iktisadi zihniyet unsurlarına etki eden kültürel unsurları tespit etmek için yazarın kullandığı atasözleri eserin bir başka özgün yönünü teşkil etmektedir (s. 117-126). Yaklaşık iki yüz elli atasözü çeşitli kategoriler altında tasnif edilmiş (örneğin, toplumdaki kanaatkârlığı desteklediği düşünülen atasözleri bir grupta, kaderciliği destekleyenler diğer bir grupta vb.) ve bunlarla iktisadi zihniyet arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Osmanlı klasik döneminin iktisadi zihniyet ve düşünce dünyasına yönelik çalışmalar² bu alanda yapılmış daha önceki ürünlerden istifade etmektedir. Özellikle Mehmet Genç'in yaklaşımı, kendisinden sonraki yaklaşımlar için ufuk açıcı olmuştur (Genç, 2000). Genç, devletin ve toplumun zihniyet dünyasına yönelik doyurucu açıklamalar yapmakta, iktisadi yaşama yönelik bakış açısını üç başlık altında toplamaktadır. "Zihniyet, Din ve İktisat"ta Aygül, Osmanlı iktisat tarihi ve düşünce dünyası araştırmalarında göz ardı edilemeyecek olan bu yaklaşıma herhangi bir atıfta bulunmamış, Genç'in çalışmasından haberdar olduğunu gösterecek işareti okuyucuya sunmamıştır.

Diğer yandan eserde Osmanlı'nın iktisadi zihniyetine etki eden din unsuruna delil teşkil eden kaynak Kur'an-ı Kerim'dir. Yazar, birçok ayeti, çeşitli başlıklar altında tasnif etmiş ve bunlardan bazı çıkarımlarda bulunmuştur (s. 130-146). Bunun yanı sıra, İslam dininin diğer önemli kaynağı olan hadis literatürü, zihniyeti etkileyen bir unsur olarak ele alınmamıştır. Hâlbuki hadisler, Kur'an-ı Kerim'den sonra fukaha tarafından hüküm çıkarmakta ikincil öneme sahip kaynak türü sayılmış ve toplumun gerek zihniyet dünyasını gerekse de günlük yaşantısını doğrudan etkilemiştir. Örneğin, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar uygulamış olduğu, mal ve hizmet fiyatlarını belli bir seviyenin altında tutma

2 Örneğin Ermiş (2014), Çakmak (2011).

politikası olan narh, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren fıkhıta tartışma konusudur. Tartışmanın çıkış noktasını, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) konu ile ilgili görüşü, yani bir hadisi oluşturmaktadır. Bu yönü dikkate alındığında, hadis literatürünü kaynak olarak kullanmak, böyle bir çalışma için elzem gözükmektedir.

Eserle ilgili olarak zikredilebilecek bir diğer husus, yazarın Osmanlı tecrübesini incelerken Batı tecrübesini merkeze alması ve bu şekilde yorumlamasıdır. Batı dünyası belli siyasi ve ekonomik aşamalardan geçerek kapitalizme ulaşmıştır. Batı kapitalizmi mutlak ve ulaşılmaması gereken bir hedef olarak alındığında, Batı dışındaki diğer toplumların kapitalizme varmayan tarihî tecrübeleri, tarih çizgisinden bir sapma olarak değerlendirilmektedir. Aygül, Osmanlı'yı incelerken hatalı olarak kabul edilebilecek bu bakış açısından hareket etmekte, Batı'nın ulaştığı seviyeye ulaşamayan Osmanlı iktisadi zihniyetini köhne, tutucu ve basiretsiz olarak nitelendirmektedir.

Kaynakça

Aygül, H. H. (2012). *İktisadi tutum ve davranışlarda zihniyet olgusunun anlam evreni, dönüşüm süreci ve tipolojik analizi (Batı Akdeniz Bölgesi örneği)* (Doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.

Çakmak, D. (2011). *Osmanlı iktisat düşüncesinin evrimi-Societas ve universitas gerilimi*. İstanbul: Libra Kitap.

Ermış, F. (2014). *A history of Ottoman economic thought*. New York, NY: Routledge.

Genç, M. (2000). *Osmanlı'da devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Sombart, W. (2005). *Kapitalizm ve Yahudiler* (çev. S. Gürses). İstanbul: İleri Yayınları.

Sombart, W. (2008). *Burjuva: Modern ekonomi dönemine ait insanın ahlaki ve entelektüel tarihine katkı* (çev. O. Adanır). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Ülgener, S. F. (1951). *İktisadi inhitat tarihimizin ahlak ve zihniyet meseleleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları

Ülgener, S. F. (1981). *Dünü ve bugünü ile zihniyet ve Din-İslam, tasavvuf ve çözülme devri iktisat ahlakı*. İstanbul: Der Yayınları.

Weber, M. (1999). *Protestan ahlakı ve kapitalizm'in ruhu* (çev. Z. Gürata). Ankara: Ayraç Yayınevi.